

DANIEL MÖLLER

SJUTTONHUNDRATALSHANDSKRIFTER I RÖRELSE

Olof von Dalins diktmanuskript och deras publiceringssammanhang

När Olof von Dalin (1708–1763) efter Lovisa Ulrikas misslyckade försök till statskupp 1756 anklagades för att ha spelat en aktiv roll i försöket att stärka kungamakten och att ha författat och spridit antiklerikala skrifter, bland annat så kallade kalottpredikningar, ställde han samman ett antal försvarsskrifter för att rentvå sin person.¹ I en av inlagorna, sänd till Kanslirätten den 19 juli detta år, framhåller Dalin att det saknas vittnen som kan styrka att han skulle vara upphovsman till kalottskrifterna, men vidhåller att han ”*upläsit* hvarjehanda, som dermed haft likhet”.² Dalin medger även att han ”för några år sedan på skämt hopskrifvit en och annan *Imitation af ridicula* [löjligen] Tal, som *critique* öfver släta *orationer*, hvaruti någon likhet kunde finnas med dessa skrifter; men”, tillägger han, ”altid på ofärdige kladda, så at upläsningen mycket *differerar* från *conceptet*”.³ Angående koncepten försäkrar han att han ”dem aldrig renskrifvit, aldrig åt någon utgifvit, visat, länt eller skänkt: korteligen, at jag omöjliggen kan vara ansvarig för något, som aldrig af mig blifvit fullkomnad och som lupit i några år genom för många tusen händer”.⁴

Författaren meddelar alltså Kanslirätten att han inte kan hållas ansvarig för den stora mängd avskrifter av kalottmaterialet som cirkulerar och uppger sig över huvud taget ha mycket litet att

göra med det antiklerikala stoffet. Fastän kommentaren tillkommit i en för poeten pressad situation – han löpte risken att i sämsta fall dömas till döden – så säger den oss någonting grundläggande om Dalins förhållande till sina manuskript. De talrika händer som fångade upp hans många dikter och koncept gjorde ibland tillägg och ändringar i dem. Var författarens redaktion slutar och var avskrivarnas vidtar är därför inte alltid möjligt att med säkerhet avgöra. Trots att manuskripten ofta tillkommit i slutna sällskap, letade de sig ut ur dessa kretsar och gick man och man emellan, vilket resulterade i att många tillfällesdikter av författaren finns bevarade i fem versioner eller fler, ibland åtskilligt fler.⁵ Som Georg Gezelius noterar i artikeln om Dalin i *Försök til et biographiskt lexicon öfver namnkunnige och lärde svenske män*, vars första del utkom 1778, halvtannat decennium efter Dalins död, ”hunno” författarens skrifter ”knapt [...] flyta ur hans penna, förrän de flögo omkring Riket, at läsas och berömas”.⁶ Detta gäller inte bara de mest kända visorna – även impromptun, andliga texter, grav- och bröllopsdikter över och till bemärkta personer samt gravdikter över djur finns ofta i betydligt fler avskrifter än man kanske föreställer sig.

Jag ämnar här först något beröra de dalinska manuskriptens generella status och därefter

granska och diskutera några utvalda manuskript – Dalinautografer och avskrifter av Dalindikter – och resonera om dessa artefaktors rörelse, aktivitet och avsedda eller icke avsedda verkan i olika typer av begynnande offentlighet. Vilka var skälen till att man gjorde ändringar och tillägg i manuskripten till tillfällesdikterna som cirkulerade och hur skiljer sig avskrifterna åt? Hos en svensk 1700-talspoet som Dalin kan vi sällan följa färdigställandet av en särskild text, hur den växer fram, förvandlas och byggs ut. Det finns mycket få Dalinmanuskript bevarade som berättar om en och samma skrifs tillblivelse, där tidiga och sena utkast kan läggas sida vid sida. I gengäld kan vi granska avskrifter av original, där tilldiktade rader och andra tillägg av kända eller okända händer förekommer.

Som ovan antyts existerar det ännu inte någon samlad, systematisk utgåva av Dalins omfattande tillfällespoetiska produktion. Den som vill forska om honom i det perspektivet är hänvisad till de manuskript som finns bevarade i bland annat Kungliga biblioteket, Riksarkivet, Lunds universitetsbibliotek och Uppsala universitetsbibliotek – samt till författarens *Witterhets-Arbeten, J bunden och obunden Skrif- Art* som utkom i sex oktavband 1767, fyra år efter hans död.⁷ *Witterhets-Arbeten* innehåller dock långt ifrån alla tillfällesdikter av författaren, och en dikt av Dalinepigonen Johan Elers (1730–1813) ur dennes *Mina Försök* (del I, 1755) har av misstag kommit med i utgåvan.⁸ Omkring 1500 tillfällesdikter av Dalins hand finns bevarade, varav många fortfarande – efter 250 år – alltså endast föreligger i handskrift.⁹

Utgivarna av *Witterhets-Arbeten*, Jonas Böckman och Olof Dahlström, har för att undkomma censuren – i synnerhet den klerikala censuren – därtill gjort ändringar i och omarbetat många av Dalins texter.¹⁰ Utgåvan är således inte tillförlitlig och bör därför användas i vetenskapliga sammanhang endast om det inte finns några originalmanuskript och pålitliga avskrifter att arbeta med.¹¹ Svenska

Vitterhetssamfundets Dalinredaktör Ingemar Carlsson förbereder tillsammans med musikhistorikern James Massengale en stor vetenskaplig edition av Dalins poesi, vilken enligt planerna skall utkomma 2016.¹²

*

Sven G. Hansson, som på 1960-talet publicerade ingående textkritiska studier av antologin *Witterhets-Arbeten*, har med rätta betonat att avskriftssamlingarna av Dalins verk är värda ett ”betydligt större intresse än vad som hittills kommit dem till del”.¹³ Det finns avskrifter av författarens förtrogna som nära nog är att likställa med original, bland annat i den så kallade Rålambska samlingen (Rål. fol. 145a och 145b) i Kungliga biblioteket.¹⁴ Efter att ha kommit till Stockholm 1727 blev Dalin informator åt Gustaf Rålamb (1675–1750) två söner, och av Rålamb introducerades han för många av huvudstadens mest framstående aristokratiska familjer. De avskrifter som utförts av den ene av dessa söner, Hans Gustaf Rålamb (1716–1790), känd som författare till romanen *En Svensk Adelsmans Äfventyr* och vän till Dalin, tillhör de mest pålitliga (KB Vf 71a). De är dessutom skrivna med lättläst piktur, medan faderns avskrifter – också de vederhäftiga – är präntade med den äldre generationens mer svårlästa karolinska skrivstil (så kallad tysk stil, som motsvarar tryckt frakturstil). Dessa avskrifter har ofta ett större värde än de tryckta varianterna i *Witterhets-Arbeten* eftersom de i regel inte blivit föremål för strykningar eller försetts med tillägg (däremot kan de innehålla förklarande och kontextualiserande notiser). Detta kan man sluta sig till genom att jämföra sådana dikter som både föreligger i original och i avskrift. Då finner man att skillnaderna mellan originalen och de pålitliga avskrifterna ofta endast rör ortografi och interpunktion.

Många av Dalins manuskript har emellertid utsatts för ingrepp och ändringar, och de har inte sällan tryckts i förvanskad skick. Kritiken

av inte minst den klerikala maktsfären framstår till exempel i *Witterhets-Arbeten* som blek jämfört med formuleringar i författarens egenhändiga manuskript. I de ocensurerade dikterna framstår Dalin som ”sin tids kanske ivrigaste och talangfullaste vedersakare av prästerna; hans kritik av det andliga ståndet har inte varit inskränkt till vissa perioder av hans liv utan är tvärtom ett genomgående och utmärkande drag i hans författarskap”.¹⁵

Trots att Dalin avstod från att publicera en större mängd av sina skrifter innebar det alltså ”inte att den stora publiken därmed var avskuren från all kontakt med dessa sidor av hans författarskap”,¹⁶ som Sven G. Hansson skriver – och vidare:

Under hela Dalins verksamhetstid, och långt efter det att WA [*Witterhets-Arbeten*] utgivits, cirkulerade en talrik och brokig flora av avskrifter, som omfattade alla slag av hans verk. Ända från början av hans bana vann också enstaka arbeten spridning genom att företagsamma förläggare på egen hand utgav dem i tryck.¹⁷

Inte minst i Bengt Bergius publikationer *Små-Saker Til Nöje och Tidsfördrif* (I–VIII, 1755–1757) och *Allahanda* (I–III, 1757–1758)¹⁸ tjuvtrycktes stora mängder texter av Dalin, liksom i den av Erik Ekholm utgivna *Vecko-Skriften kallad Artiga och Nöjsamma Tidsfördrif* (1767), för att nämna tre av de mest kända av de många textsamlingar från mitten och andra hälften av 1700-talet som innehåller dikter av författaren. Diktversionerna i dylika publikationer är att betrakta som en sorts avskrifter av original eller, vilket ofta torde vara fallet, avskrifter av avskrifter – det kan ibland vara vanskligt att avgöra om utgivaren använt ett originalmanuskript eller en avskrift av ett originalmanuskript eller en avskrift av en avskrift till sin textsamling.

Tilläggen, ingreppen och de förklarande anmärkningarna kastar emellertid ofta ljus över

dikternas olika verkan i de kretsar och sammanhang de lästs i. Mycket av tillfällespoesin tillkom i nära kontakt med ledande adelskretsar och hovet, faktorer som måste tas med i beräkningen när man bestämmer arten av och innehållet i Dalins kritik av samhällsliga institutioner, andra poeter och lärda och klerikala makthavare – och eftersom det är Dalins egna formuleringar som bör ligga till grund för editioner av hans verk, gäller det att söka komma underfund med vad man ändrat i hans texter. Det betyder inte att tillägg och ingrepp av främmande händer är ointressanta – de är tvärtom av största intresse genom att de som nämnts kan belysa såväl poetiska (estetiska) som politiska skeenden i samtiden. (Avskrifterna kan vara till gagn även av en annan anledning. Om originalen lider av pappers- eller bokstavs-förluster och av det skälet är svårlästa, kan man behöva gå till avskrifterna för att hämta stöd hos dem, både i tolkningsarbetet och inför textetableringen.)¹⁹

Redan utgivarna av *Witterhets-Arbeten* var måna om att få fatt i originalhandskrifter, för att, som Jonas Böckman skrev i ett brev till Carl Fredrik Piper – som ruvade på åtskilliga Dalinoriginal – undvika ”afskrifternas oriktighet”.²⁰ Att utgivarna sedan ändrade i texterna har som antytts sin förklaring i att de ville undkomma censuren. Granskningsförfarandena kring det textmaterial som så småningom skulle bli *Witterhets-Arbeten* är komplicerade och jag skall inte uppehålla mig vid dem här.²¹

I de flesta avskrifterna består skillnaderna i regel bara av smärre ortografiska differenser (ofta är varianterna få, för att inte säga obetydliga), men ibland finns det stora avvikelser mellan originalmanuskriptet och avskrifterna, liksom mellan de olika avskrifterna. I enstaka fall existerar det två eller till och med tre autografer av samma dikt bevarade, men i den mån det alls finns några skillnader mellan dessa manuskript, rör det sig om formella olikheter – obetydliga ortografiska diskrepanser som ofta inte spelar roll ur innehållssynpunkt.²²

*

I de fall då Dalins dikter saknar titlar – för att nu övergå till några konkreta exempel – har sådana inte sällan satts ut av avskrivare, redaktörer och antologiutgivare. Titlarna kan påminna om varandra men även variera.

Hundgravdikten ”En Anonymi Rim, öfwer den Rara Kersti Berg i luset framgifwen af Petro Långhundriandro Theol: Studioso”,²³ daterad 1735 och bevarad i poetens egenhändiga manuskript i Kungliga biblioteket, finns i inte färre än sexton kända avskrifter, något som vittnar om dess vida spridning och popularitet. I en av avskrifterna, bevarad i volymen ”Åtskillige Infällen öfwer oförnuftige Creatur” i Uppsala universitetsbibliotek (Nordin 102), kallas den ”Parentation öfwer den lilla rara Tiken Kersti Berg, hållen af Petro Långhundriandro”. Den fiktive författaren, Petrus Långhundriandrus, är en i raden av Dalins många alter egon. Olavus Björnerus, Arngrim Berserk och Mose Lambsenius, som rekommenderar sin systerson Thomas Skenhelius till ett pastorat, är andra exempel. Med Olavus Björnerus syftar Dalin på fornforskaren och rudbeckianen Eric Julius Björner (1696–1750), och även namnet Arngrim Berserk är avsett att föra tankarna till Björner. Med Mose Lambsenius alluderar Dalin på den pietistiska sångsamlingen *Mose och Lambsens Wisor*, som utkom första gången 1717. Det är ett citat ur Uppenbarelsboken 15:3, och den ursprungliga titeln utan ’b’ var *Mose och Lamsens Wisor*.²⁴

Dalin har en stor böjelse för att inta roller och anlägga masker i sin variationsrika tillfällesdiktning. Han gör påfallande ofta bruk av olika författaridentiteter, heteronymer, skenbara och verkliga hållningar. Namnet Petrus Långhundriandrus åsyftar en präst eller prästlärning, och det avser sannolikt att signalera att ’författaren’ härstammar från Långhundra härad i Uppland. I *Witterhets-Arbeten* heter dikten ”Graf-Skrift Öfwer den rara Kersti Berg

i luset framgifwen af Petro Långhundriandro, Homil. Studioso”.²⁵ Manuskriptets ”Theol: Studioso” framstår som mer explicit än ”Homil. Studioso”, som är en förkortning för homiletikstuderande – en person som går och lär sig konsten att tala och predika och som med tiden skall bli präst. Här finns flera närgångna anspelningar på prästerskapet, som slätats över av de försiktiga redaktörerna till *Witterhets-Arbeten*. En annan version av dikten finns i en av Bengt Bergius antologier, där den åtföljs av en genreupplysande notis: verserna sägs vara ”i Satyrisk smak skrefne”.²⁶

Ett annat titelexempel är den kända dikten ”Pastorale” från 1735 eller 1736, Dalins mest populära herdevisa, som har karaktär av tillfällertext. De flesta melodiangivelserna kom inte med när *Witterhets-Arbeten* gavs ut, och många av de dikter som sjöngs i hans samtid övergick därför till att bli enbart läspoesi. Ändå är det uppenbart att inte bara visorna utan även många av dikterna hade sjungits i samtiden och ackompanjerats med instrument. Först i slutet av 1900-talet har det tack vare James Massengale klarlagts att många av Dalins lyriska texter varit avsedda att sjungas. Några av melodierna till Dalins visor – eller uppgifter om dem – gömmer sig alltså i forskningsbibliotekens handskriftssamlingar. Massengale har exempelvis kunnat peka på olika spelmansböcker och sångböcker från mitten av 1700-talet, där visor av Dalin lämnat hovmiljöerna och cirkulerat ner till folket.²⁷

Dikten – eller visan – kallas efter sin förstarad ofta ”En *Celadon* gaf Frögderop”. I ett anonymt tryck, utan angiven tryckort och utan angivet tryckår men förmodligen publicerad 1736, heter den ”Inbilningens Bedrägeri. I Wers författadt”; i ett annat, där tryckåret 1740 anges, benämns den ”En Ny ArgiWisa, Om *Celadon* Och deß Herdinna” med tillägget ”Kan siungas under behageli Melod.”. Personen och författaren Dalin smälte hos allmänheten ofta samman med namnet Argus,

från sin vid den här tiden mest kända litterära skapelse, veckotidskriften *Then swänska Argus* (1732–1734). Visan handlar om herden Celadon som funnit ett skrin, vilket han tror innehåller en värdefull skatt. Den visar han stolt för sin herdinna. Skatten förmodar han skall skänka honom ära, rikedom och makt, men den visar sig bara innehålla ”Fyra Fyrkar”, värdelösa kopparmynt. Texten kan sättas in i det samtidspolitiska skeendet. Den har allegorisk karaktär, som så ofta hos Dalin. Utöver att den är en visa om en herde, har den ett politiskt skikt och handlar om politikern greve Carl Gyllenborgs ambitioner att få till stånd ett revanschkrig mot Ryssland.²⁸ Dikten kan ses, och uppfattades redan i sin samtid, som en politisk allegori över oppositionsledarens och den senare hattledarens politiska nederlag 1735, när dennes utrikespolitiska ambitioner gick i stöpet. Kriget mot Ryssland kom till stånd först 1741 och slutade i nederlag 1743.

Dikten ”Pastorale” benämns i antologier och handskrifter vanligen vid en synonym till herdedikt, antingen ”Herda-Qwäde”, som i *Witterhets-Arbeten*, eller ”Ecloga”, som i KB Vf 71. Några kallar den ”Fable”, men de flesta har ingen titel. KB Vs 57a, ”Sjöholmsvisboken”, har rubriken ”Verlds och Höghets förakt. Samtal”. Vad Dalin eventuellt kan ha kallat den är inte känt. Utgivarna av författarens samlade poetiska produktion avser att använda titeln i Carl Carlssons kända antologi, *Försök Til Swänska Skalde-Konstens Uphjelpande, Eller: Samling af utwalda Swänska Rim och Dikter* (I–VI, 1737–1738).²⁹ Carl Carlsson, adlad Carleson, var liksom brodern Edvard nära vän till Dalin. Åren 1730–1731 hade han utgivit *Sedolärande Mercurius*, den första svenska motsvarigheten till Addisons och Steeles moraliska tidskrifter, och även bistått Dalin i arbetet med *Then swänska Argus*.

De olika namnen på visan ”Pastorale” eller ”En Celadon gaf Frögderop” ger en god bild av hur publiken summerade dess ärende och

innehåll. De flesta avskrivarna har tagit fasta på visans lantliga karaktär och inte brytt sig om dess indirekta samtidspolitiska andemening, medan andra, till exempel handen bakom manuskriptet i ”Sjöholmsvisboken”, i stället önskat sätta just dess politiska implikationer i fokus. För dessa avskrivare innehöll dikten ett sprängstoff som var användbart i de politiska bataljerna.

*

Dalin var sekreterare i den år 1732 grundade orden Awazu och Wallasis.³⁰ Utöver den formella sekreterarfunktionen verkade han där som skriftställare,³¹ och uppgiften bestod bland annat i att författa hyllningsdikter till Gustav II Adolfs och inte minst Karl XII:s ära, poem som lästes upp vid sammankomsterna. Dikten ”Den 30 Novemb: 1738”, framförd i Awazu och Wallasis detta datum och år till åminnelse av Karl XII:s död, hör till de mest avskrivna av Dalins Karl XII-dikter; det finns ett tjugotal avskrifter bevarade. Likaledes är poemetet det bland litteraturhistorikerna mest kommenterade av Dalins texter över ämnet Karl XII, varav den äldsta är den på stenstil skrivna ”Åminnelse. af Konung. Carl. den. Tolftes. Död. som. timade. den. sidsta. Nov: 1718. framgifwen. den. sidsta. Nov: 1732.”

Den på alexandriner avfattade ”Den 30 Novemb: 1738” lyder:

I dag för tiugu åhr wår tid sin början tog,
 då med wår gamla Dygd den stora hialten dog.
 Han är nu som en dröm: hwem må det ej
 beweka,
 at på wårt Leijons graf en hop med rottor leka?
 Ach, Sverje, war doch mer i Efterwerlden kär:
 ach, Himmel, hielp et folk, som sielf sin owån är.
 Tänk, om Kung Carl stod up och fick wårt
 wäsen skåda,
 jag tror wårt omak slöts, och Kungen fingo
 råda.³²

Den 30 Novemb: 1738.

I dag för tiugo år vår tid sin början tog,
då med vår gamla Dygd den stora Skälten dog.
Kan är nu som en dröm: Hvem må det ej beveka,
at på vårt Lejons graf en hop med rottor leka?
Ack, Sverige, var dock mer i Eftersverlden kär:
ack, Himmel, Sielp et folk, som sielf sin ovan är.
Tänk, om Kung Carl stod up och fick vårt väsen skåda,
jag tror vårt omax slöt, och Kungen finge råda.

a. 2.

Dalins egenhändiga (renskrivna) manuskript till dikten "Den 30 Novemb: 1738".
(RA, Engso arkiv II:52. Foto: RA.)

I två avskrifter av dikten har Ingemar Carlsson noterat ett tillägg av en anonym hattanhängare. Tillägget omfattar två rader, och i den ena avskriften lyder det sålunda:

Det ökz, det ökz, det ökz, det Svenska modet
ökz,
Det ökz, tack Himmel, fast deß tillväxt hindras
sökz.³³

En okänd (hatt)hand har här alltså tagit tillfället i akt att styra dikten i en politisk riktning som inte avsetts av dess upphovsman – en krigsvurmare har hållit i pennan! Tilldiktade verser av det här slaget kan leda in sentida läsare på villospåret att Dalins var krigsivrare, trots att det var tvärtom. Det finns exempel på dylika missförstånd i Dalinforskningen. Eposet *Svenska Friheten* (1742) har till exempel felaktigt kallats för ”rimmad hattpolitik”.³⁴

Samtliga texter utom *Witterhets-Arbeten* har ”Kungen” eller ”Kongen” i sista versen:³⁵ av politiska skäl har Böckman och Dahlström ändrat till ”Lagen”.³⁶ Anledningen till ändringen är att dikten med sin ursprungliga, dristiga utformning hade kunnat rendera författaren (den postuma) anklagelsen att han önskat enväldet tillbaka, något som varit till förfång för projektet att utge hans skrifter.³⁷

*

Tillägg av verser – ibland hela strofer – förekommer även i andra sammanhang. I några av skillingtrycken till den kända andliga visan ”Tankar om *Guds* Försyn” (efter sin förstarad ibland benämnd ”Förblindade werld”) är några strofer tillagda, en mellan stroforna 16 och 17 och tre allra sist. Ingen av dessa finns i avskrifterna nära Dalin (Rålamb, Piper, Mörner med flera) utan har tilldiktats av apokryfiska händer.³⁸

Mellan stroforna 16 och 17 finns följande strof:

Min Hielp uti Nöd;
I Hunger mitt Bröd
Wälsignar Han wist.
Han mig ock försvarar
Mot Werldenes List;
Hwar enda min Tår
Han noga förwarar,
Och hämnar [hämmar] mina Sår.³⁹

Efter den sista strofen finns i vissa skillingtryck tre extra strofer, som Carlsson och de andra utgivarna av Dalins samlade skrifter också förmodar vara skrivna av någon annan än författaren;⁴⁰ den första av dessa lyder:

Så hör nu och lär,
O! Menniskia kär:
Beställ, ach! beställ
Beredder at wara
Tin Lefwernes Qwäll;
I Ewighet lång
Tu måste bortfara
Med Gråt eller Sång.⁴¹

Det mesta talar för att stroforna förts in i texten av en annan hand eller av andra händer – antingen vid produktionen av skillingtrycken eller i förlagorna (avskrifterna) för dessa. I annat fall borde någon i Dalins närmaste krets rimligen ha tagit med dem i sin avskrift.⁴²

I noter (asterisk) till vissa dikter meddelar utgivarna av *Witterhets-Arbeten* ibland något om tillkomstsituationen; det rör sig om värdefulla notiser som kastar ljus över texternas genesis, själva tillfället. Det är dock helt godtyckligt vilka notiser som utgivarna valt att ta med – det finns många fler underrättelser av detta slag i Dalins originalmanuskript, och framför allt i avskrifterna, än i utgåvan. Ett exempel är avskriften i Skoklostersamlingen (Riksarkivet) av dikten ”*Petters Suplique til Majoren Strokirk*”. Dalins dräng Petter hade vistats utomhus efter klockan 19 och då blivit gripen av gardespatrollen med hot om att bli tvångsenrollerad:

##

Du gnosst till Adla Hatt, und blauskinnad Quagor Hjinn,
 Du svarade Ängst till bli utskänkt om du sijn,
 Du oförklarade mig, snart iulem kunnat vort,
 Sjön ut till din unna ut hjulnub stund blir Doct

##

Huru fast i andor ero i Adla Harmoniffen,
 Och Adla Strängor till blauskinnad Harmoniffen,
 Tro mitt Nattmålsan blir ju Ängst kunnat vort,
 Dig själv till blauskinnad stund blir Doct som Adla kunnat.

Denna 30 Novembe. År 1738.

Färdig för tillgången äro äro till sin kunnat vort,
 Du und äro kunnat vort till Adla Hjinn.

Nu är det som du nu äro: Huru utskänkt ut kunnat vort
 Att du äro kunnat vort till Adla Hjinn.

Och kunnat vort till Adla Hjinn.

Till Adla Hjinn.

Till Adla Hjinn.

Till Adla Hjinn.

Till Adla Hjinn.

Till Adla Hjinn.

Till Adla Hjinn.

Avskrift av Dalins Karl XII-dikt från 1738 med tillägg av okänd hand. (UUB, F 295 c. Foto: UUB.)

A:o 1741 litet för än *Gardet* skull gå öfwer till Finland blef *O:D:s* dräng, som varit ute om en afton öfwer klockan 7, tagen af *Gardies Patroullen*, då till at *sauvera* [rädda] honom ifrån *Gardet*, dess Husbonde utsatt för drängen följande *Supplique* till *Majoren*.⁴³

Dalin, som skrivit dikten i 1600-talsförfattaren Sveno Dalius stil och drängen Petters namn, ikläder sig här en av sina favoritmasker. Han skrev många dikter under namnet ”Salig Gubben”, varmed han avsåg den gamle officeren och pekoralisten Dalius (1604–1693), vars dikter han gärna pastischerade i olika sammanhang.⁴⁴

Dalin hade goda möjligheter att hjälpa sin dräng undan tvångsenrolleringen genom att vända sig till ”Majoren”, den senare översten Johan Anders Strokirch (1683–1761), som han förmodas ha känt personligen från orden Lifsquadronen där båda var med och där Strokirch i ”Staben” står noterad som ”Mundskiänken”.⁴⁵

Dikten klingar ut med följande lyckönskade rader där ”Petter” riktar sig till Strokirch:

Jag gier honom der för mång tusend tack
och önskar honom lycka mot Ryß och Cofsack,
item [likaledes] en lyckelig resa med gamman,
ju förr, ju hellre, *amen, amen*.⁴⁶

Dalin söker med andra ord blidka majoren med en humoristisk dikt. Han rimmar ’gamman’ med ’amen’ för att illustrera Dalius val-

hänta rimstil, vilken majoren alltså får antas ha känt till sedan tidigare – sannolikt just genom Dalins diktning. Författaren har naturligt nog velat behålla sin dräng och använt sin penna och sitt skämtlynnne för att lyckas med detta.

*

Dalins tillfällesdikter har hållits levande av många personer, både sådana som funnits i hans närhet och sådana som befunnit sig utanför hans kretsar och som han inte varit personligt bekant med. De har skrivit av och i inte så få fall även låtit trycka hans dikter; de har traderat och tagit vård om dem.

Men manuskripten har inte sällan även utsatts för interventioner – ofta i syfte att föra fram ett budskap som inte finns i dikten eller bara antyds i den, i regel av politisk art. Det rör sig i förekommande fall om en speciell form av texttilläggnan, där avskrivaren lagt beslag på vitter egendom, fogat in egna rader och gjort ändringar efter eget huvud. Eftersom det rör sig om anonyma approprieringar har det dock inte handlat om en vilja att införliva de beslagtagna raderna i en egen litterär repertoar, utan om att anonymt föra fram ett ofta politiskt färgat budskap och på så sätt påverka opinionen. Dalins höga produktionstakt och hans texters popularitet gjorde dem till lätta rov för mindre samvetsgranna versmakare, som med poesin som medel bland annat ingrep i den samtida politiska diskussionen.

1. Den här artikeln har skrivits inom ramen för projektet ”Rolldiktningens poetik och sammanhang. Olof von Dalins tillfällesdiktning”, finansierat av Vetenskapsrådet. Jag studerar där bl.a. Dalin som poetisk debattör och driver tesen att han genom att anta en rad identiteter och hållningar gör viktiga inlägg i sin tids politiska, estetiska och religiösa diskussion.

Några av exemplen i artikeln baseras på Svenska Vitterhetssamfundets Dalinredaktörs Ingemar Carlsson insamling av originalmanuskript av Dalin och avskrifter av Dalindikter. I fotnoterna hänvisas då till ”Manuskript och underlag till Olof von Dalins *Samlade Skrifter* i Svenska Vitterhetssamfundets utgåva.” Jag vill härmed rikta ett varmt tack till Carlsson för att

- han ställt detta material – diktmanuskript som jag valt att arbeta med och kommentarer – till mitt förfogande.
2. *Samlade skrifter av Olof von Dalin*, VII: *Brev, skrivelser m.m.*, utg. av Ingemar Carlsson, James Massengale och Gun Carlsson, Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet XXVI, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, 2013, s. 216. Inlagan (nr 182 i SS VII) är utgiven efter Olle Holmbergs avskrift (KB L 128:4B) av Dalins original, som förvaras i Saltykov-Sjtjedrinbiblioteket i S:t Petersburg; för kommentarer se *Samlade skrifter av Olof von Dalin*, VIII: *Kommentarer till Brev, skrivelser m.m.*, utg. av Ingemar Carlsson, James Massengale och Gun Carlsson, Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet XXVI, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, 2014, s. 276f.
 3. Dalin 2013, s. 216.
 4. *Ibid.*
 5. Mycket stora delar av Dalins poetiska produktion är tillfällespoesi, dvs. poem som kan knytas till specifika händelser såsom bröllop och begravingar. Termen ”tillfällighetspoesi” som ibland fortfarande används bör undvikas: som Per S. Ridderstad konstaterar är det inte tillfälligheter som lockat fram dessa dikter, utan tillfällen. Per S. Ridderstad, ”Vad är tillfällesdiktning? En kort översikt”, *Personhistorisk tidskrift* 76 (1980) [s. 25–41], tr. 1981, s. 26. De stora tillfällespoetiska arterna, grav-, bröllops- och lyckönskningsspoesi, är rikligt representerade i Dalins produktion. Tillfällesdiktningen var i 1700-talets litterära och samhälleliga klimat en viktig och vital genre som användes bl.a. för att föra fram synpunkter i politiska, moraliska och litterära frågor – och som samtidigt inte sällan skrevs för att stärka författarens karriär.
 6. Georg Gezelius, ”Olof (von) Dalin”, *Försök til et biographiskt lexicon öfver namnkunnige och lärde svenske män*, I, Stockholm: Magnus Swederus, 1778 [s. 220–222], s. 220f. Jfr Karl Warburg, *Olof Dalin. Hans lif och gerning*, Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1796, del 59, diss. Uppsala; Stockholm: P. A. Norstedt & Söner, 1884, s. 410.
 7. Olof von Dalin, *Witterhets-Arbeten, J bunden och obunden Skrif-Art*, I–VI, Stockholm: Carl Stolpe, 1767. Utgåvan omfattar drygt 3 000 sidor och innehåller förutom dikter även dramer och texter på prosa.
 8. Sven G. Hansson, ”Olof von Dalins Witterhets-Arbeten. Tillkomst, textkaraktär, mottagande”, *Samlaren* 83, 84 och 85, 1962–1964, här 1962, s. 214, not 7. Se Dalin 1767, IV, s. 227.
 9. Vid ett besök på slottet Krageholm i Skånen den 18 augusti 2014, dit jag rest för Ingemar Carlssons och Svenska Vitterhetssamfundets räkning, fick jag möjlighet att närmare lära känna Carl Fredrik Pipers (1700–1770) omfattande samlingar av Dalinmanuskript: Daliniana I (Olof von Dalin: autografer) och Daliniana II:3–4 (avskrifter gjorda av C. F. Piper). Vid besöket upptäckte jag en för Dalinforskningen tidigare okänd, drygt hundrasidig och registerförsedd avskriftsvolym (4ⁿ) med Dalindikter. Avskrifterna är även här utförda av Carl Fredrik Piper, och i volymen är sex lösa lappar instuckna, varav fyra är originaldikter av Dalin – en tidigare okänd, tre tidigare endast kända i avskrift. (Handstilen i dessa fyra dikter är utan tvivel Dalins.) Dikterna kommer att ingå i poesibandet av Dalins *Samlade Skrifter* i Svenska Vitterhetssamfundets utgåva. – Ett tack riktas härmed till greve Eric Piper, som gav mig tillstånd att bedriva arkivstudier i slottsbiblioteket.
 10. [Jonas Böckman och Olof Dahlström], ”Företal”, i Dalin 1767, I, s. [VIII]. Hansson 1962–1964.
 11. Ett verks intrikata samspel med det omgivande samhället, den sociala process som ligger bakom och leder fram till en tryckt litterär produkt, gör att författarens intention ofta är svår att frilägga. Ett verk är i nästan lika hög grad en produkt av sociala processer som en produkt av en enskild individ. Det är kärnan i Jerome McGanns intentionskritiska hållning, framlagd i den inflytserika studien *A Critique of Modern Textual Criticism*, Charlottesville: The University Press of Virginia, 1992 (1983). McGanns rekommendation, att den tryckta version av ett verk som först mötte läsarna bör läggas till grund för en vetenskaplig utgåva,

- är alltså tillämplig på *Witterhets-Arbeten*. Men eftersom antologin är så hårt redigerad, på sina håll gravt korrumpad, ter det sig mer motiverat att ge ut dikterna utifrån manuskripten. Det finns all anledning att avlägsna och upplysa läsarna om alla typer av interventioner och 'förbättringar', utförda av bokgranskade myndigheter, om det finns originalmanuskript bevarade av en författare. I Dalins fall har många autografer säkrats av personer som stått honom nära. Originalmanuskripten är av stort värde för både bilden av Dalin och hans poetiska verksamhet. Se diskussionen i McGann 1992, s. 34f., 43f. & *passim*. Se även Johan Svedjedal, "Textkritisk litteraturteori. Några linjer i svensk och anglosaxisk textkritisk debatt", i Barbro Ståhle Sjönell (red.), *Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter. Föredrag vid Svenska Vitterhetssamfundets symposium 10–11 september 1990*, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, 1991 [s. 42–78], s. 59ff. och Barbro Ståhle Sjönell, "Svenska Vitterhetssamfundets grundregel och dess undantag", i Lars Burman och Barbro Ståhle Sjönell (red.), *Vid texternas vägskaal. Textkritiska uppsatser. Bidrag till en konferens anordnad av Nordiskt nätverk för editionsfilologer 16–18 oktober 1998*, Nordiskt nätverk för editionsfilologer. Skrifter. 1, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet, 1999 [s. 9–21], s. 12.
12. "Svenska Vitterhetssamfundets planerade utgivning 2014–2016". (Papperskopia utdelad vid Svenska Vitterhetssamfundets årsmöte i Börshuset, Svenska Akademien, Stockholm den 21 maj 2014.)
 13. Hansson 1963, s. 228.
 14. Rålambska samlingen innehåller även Dalin-autografer, originalmanuskript som säkrats av personer i författarens närhet.
 15. Hansson 1963, s. 231.
 16. Hansson 1962, s. 198.
 17. *Ibid.*
 18. [Bengt Bergius (utg.)], *Små-Saker Til Nöje och Tidsfördrif*, I–VIII, Stockholm: [Bengt Bergius], 1755–1757 och [Bengt Bergius (utg.)], *Allahanda*, I–III, Stockholm: [Bengt Bergius], 1757–1758. Båda verken innehåller stora mängder Dalindikter, men utan att det framgår att de är av Dalin. – I sina självbiografiska anteckningar berättar Bengt Bergius att han ändrade titeln på antologin från *Små-Saker Til Nöje och Tidsfördrif* till *Allahanda* eftersom han, på goda grunder, befarade att Kansli Collegium skulle förbjuda verket. Se [Bengt & Peter Jonas Bergius], "Bröderna Bergius' självbiografiska anteckningar. Med inledning och förklarande anmärkningar", utg. Arne Holmberg, *Personhistorisk tidskrift* 1944 [s. 79–106], s. 94.
 19. Ett exempel på ett dikmanuskript med bokstavs förluster är "Imitation. Swar af S. Olof til Hans Ehrewyrdighet G." Original i Krageholm, Daliniana I nr 64 (ej i *Witterhets-Arbeten*).
 20. Citerat efter Hansson 1962, s. 225.
 21. Censuren i *Witterhets-Arbeten* var däremot ämnet för det föredrag jag höll den 12 oktober 2013 vid symposiet "Sensur og edisjonsfilologi", arrangerat av Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer (NNE). Anföret kommer under 2015 att publiceras i NNE:s skriftserie (nr 11).
 22. Jfr Hansson 1963, s. 216.
 23. KB, Dalin: autografsamlingen: "Egenhändigt. Från Riksarkivet dec. 1898. I sept. 1953 överflyttad från Personverser!" (Hundgravidikten har m.a.o. varit katalogiserad under personverserna på RA.) Se bilaga 5 i Daniel Möller, *Fänad i helgade grifter. Svensk djurgravpoesi 1670–1760*, diss., Lund: ellerströms, 2011, s. 365ff.
 24. Verket finns i minst 19 utgåvor fram till 1868, enligt Oscar Lövgrens *Psalm- och sånglexikon* (1964).
 25. Dalin 1767, IV, s. 31ff.
 26. Bergius [utg.] 1755, II, s. 83f. – Angående dessa båda dikter, se vidare Möller 2011, s. 198–208 och 214–220.
 27. Se James Massengale, "The Songs of Olof von Dalin", *Scandinavian Studies* 1996:4, s. [415]–460.
 28. Gyllenborg var även litterärt verksam. Mest känd är komedin *Svenska sprätthöken* (1737).
 29. Manuskript och underlag till Olof von Dalins *Samlade Skrifter* i Svenska Vitterhetssamfundets utgåva.
 30. Namnet är lätt förvängd finska och betyder ungefär "öppna munnen och ös i".

31. Georg Göthe framhåller att Awazu och Wallasis var ”en form för aristokratisk umgängeslif, en klubb med vitter anstrykning”. Orden tillhör litteraturhistorien endast därför att Dalin var dess sekreterare. Georg Göthe, *Historisk öfversikt af de vittra samfundet i Sverige före Svenska Akademiens stiftelse*, diss. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner, 1875, s. 38. Se även Walfrid Holst, ”Awazu och Wallasis”, *Ord och Bild* 45 (1936), s. 350ff.
32. Original i RA, Engsö arkiv II:52. Jfr Hansson 1963, s. 210.
33. UUB, F 295 c. Tillägget även i UUB, Nordin 1122, fol. 245r. – Jfr Ingemar Carlsson, *Olof Dalin och den politiska propagandan inför ”lilla ofreden”. Sagan Om Hästen och Wår-Wisa i samtidspolitisk belysning*, diss., Lund: C. W. K. Gleerup, 1966, s. 248. Se även densamme, *Frihetstidens handskrivna politiska litteratur. En bibliografi*, Acta Bibliothecae Universitatis Gothoburgensis IX, Göteborg: Göteborgs universitetsbibliotek, 1967, nr 171 och 305.
34. Se t.ex. Bernhard Elis Malmström, *Grunddragen af svenska vitterhetens historia. I: Stjernhjuln–Frihetstiden*, Örebro: N. M. Lindh, 1866, s. 261. Ingemar Carlsson uppmärksammar saken i *Olof von Dalin. Samhällsdebattör, historiker, språkförnyare*, Varberg: CAL-förlaget, 1997, s. 43.
35. Manuskript och underlag till Olof von Dalins *Samlade Skrifter* i Svenska Vitterhetssamfundets utgåva.
36. Jfr Isak Fehr, *Studier i Frihetstidens vitterhet. Den politiska visan jämte meddelanden om censuren och utländsk litteratur i Sverige*, diss. Upsala: R. Almqvist & J. Wiksell, 1883, s. 22 och Hansson 1963, s. 210.
37. Jfr Hansson 1963, s. 210.
38. Manuskript och underlag till Olof von Dalins *Samlade Skrifter* i Svenska Vitterhetssamfundets utgåva.
39. Strofen citeras efter det äldsta av skillingtrycken, *Christelige Tanckar Om Guds Gudomeliga Försyn, Skickelse och Regering med Menniskian här på Jorden. Jemte Upmuntran At täncka på Döden och Ewigheten*, Stockholm 1736 (exemplaret i KB).
40. Manuskript och underlag till Olof von Dalins *Samlade Skrifter* i Svenska Vitterhetssamfundets utgåva.
41. *Christelige Tanckar Om Guds Gudomeliga Försyn [...] (1736)*.
42. Manuskript och underlag till Olof von Dalins *Samlade Skrifter* i Svenska Vitterhetssamfundets utgåva.
43. Citerat efter Carlsson 1966, s. 396 not 10, efter kontroll (av I. C.) med kursiv (RA, Skoklostersaml., fol. 201).
44. Vid Svenska Vitterhetssamfundets årsmöte den 21 maj 2014 höll jag anförandet ”Pekoralpastischen: en Dalinsk innovation. Om det avsiktliga pekoralet hos Olof von Dalin”. Föredraget, som behandlade just Dalins Daliuspastischer, kommer under 2015 att publiceras i ett häfte och ges ut av samfundet.
45. Carlsson 1966, s. 396 not 10.
46. KB, Rål. fol. 145b. – Det avsiktligt pekoralistiska rimparet gamman/amen förekommer även i en gravdikt över en hund, också den en Daliuspastisch. I *Witterhets-Arbeten* har rimmet i den dikten ’räddats’, vilket fått till följd att Dalins intention att skriva avsiktligt valhänt och taffligt delvis gått förlorat. I stället för ”Gud gif hennes fru glädje och gamman, / så kan det wara lika godt. Amen.” lyder där de två sista raderna ”Jag önskar hennes Fru glädje och gamman! / Så kan det wara lika godt om Amman.” Se vidare Möller 2011, s. 208–214.

SUMMARY

Eighteenth-Century Manuscripts on the Move. Olof von Dalin's Poetical Manuscripts and their Contexts of Publication

This article focuses on Olof von Dalin's occasional verse, which has not yet been collected in a scholarly edition. Dalin's occasional poems have survived thanks to a number of people. Some of them were personal friends and acquaintances of Dalin's, while others did not move in his circles and were not personally known to him. They copied his poems and in not a few cases made sure that they were printed; they preserved them and handed them down to posterity. However, the manuscripts were often interfered with – usually for the purpose of voicing a message, most often political, which was either not present in the original text or merely hinted at. In such cases the readers appropriated the texts, adding lines of their own and making changes where ever they saw fit. Since these appropriations were made anonymously, the perpetrators' purpose was not to pretend that the resulting poem was of their own making but to anonymously advance a political message in an attempt to affect public opinion. Since Dalin was a prolific popular poet it was easy for unscrupulous versifiers to avail themselves of his verse and to use it as a means to intervene in the political discussion of the day.

Keywords: Olof von Dalin, 18th century, manuscript, occasional verse, appropriation

